

УДК 343.13

О. С. Лановенко

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ОХОРОНЮВАНИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Однією з важливих подій для України стало прийняття 13 квітня 2012 року нового КПК України. Новий КПК України значно відрізняється від старих уявлень про кримінальний процес взагалі. Він не просто містить ряд інститутів та інноваційних процедур, які є новою течією у кримінальному судочинстві, він є іншим, вже починаючи з самого початку — з моменту подання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення [1].

Слід зазначити, що у новому КПК України враховані численні зауваження та пропозиції, які неодноразово обговорювалися за участю науковців і практичних працівників. КПК України містить ряд сучасних положень, спрямованих на забезпечення прав людини в кримінальному судочинстві, реалізацію демократичних засад кримінального провадження, удосконалення та розширення меж судового контролю за дотриманням прав людини, створення такого порядку судового розгляду, який забезпечує можливість прийняття судом законного, обґрунтованого та справедливого рішення.

Прийняття нового КПК України стало значною подією для всієї держави. В ньому були враховані позитивний досвід функціонування системи органів кримінальної юстиції, загальновизнані міжнародні стандарти захисту прав людини і основоположних свобод, перевірені багатолітньою практикою процедури, які довели свою ефективність і спроможні забезпечити баланс публічних та приватних інтересів, адже кримінальне судочинство здійснюється в інтересах всього суспільства в цілому і окремої людини зокрема. У зв'язку з цим набуває певної актуальності питання про закріплені новим актом процесуальні гарантії захисту прав та охоронюваних законом інтересів учасників кримінального провадження.

Метою цієї статті є дослідження гарантій захисту прав та охоронюваних законом інтересів учасників кримінального провадження в рамках новітнього законодавства України.

Проблема гарантій прав особистості — традиційний об'єкт уваги в кримінально-процесуальній науці, підтвердженням чому служить величезний теоретичний матеріал, накопичений у цій галузі юридичної науки.

Дослідженню проблем гарантій захисту прав та законних інтересів особи в кримінальному судочинстві були присвячені роботи таких видатних науковців: М. Л. Якуба, П. А. Лупинської, О. В. Шпотаківської, С. В. Слинько, В. Ф. Погорілка, В. В. Головченка, Ю. О. Гурджі, М. І. Сірого, В. В. Молдована, Р. С. Кацавця, П. С. Елькінда. Однак з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України дослідження зазначеного питання набуває нової актуальності.

Почати дослідження гарантій захисту прав та інтересів учасників кримінального провадження слід з визначення самого поняття «процесуальні га-

рантії». Сучасна наука містить безліч визначень цього поняття. Так, сучасні українські вчені-процесуалісти В. В. Молдован, Р. С. Кацавець розуміють під процесуальними гарантіями установлені законом норми, які забезпечують здійснення завдань правосуддя шляхом надання всім учасникам процесуальних прав та покладання на державні органи обов'язків по забезпеченню реалізації цих прав [7].

П. А. Лупинська під процесуальними гарантіями розуміє наявні в нормах права правові засоби, що забезпечують усім суб'єктам кримінально-процесуальної діяльності можливість виконувати зобов'язання та використовувати надані права [10].

В. І. Качалов, О. В. Качалова розуміють під ними систему закріплених правовими нормами засобів, що забезпечують реалізацію прав учасників кримінального судочинства, їх захист, відновлення у разі порушення, а також охорону їх законних інтересів [4].

В. Ф. Погорілко та М. І. Сірий розуміють під гарантіями передбачені законом спеціальні засоби практичного забезпечення прав і свобод людини й громадянина [8].

Отже, поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, спрямованих на реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення. Тому відзначимо, що гарантії будуть виступати тільки тоді, коли існує реальна можливість використання суб'єктом своїх законних прав і охоронюваних законом інтересів [6].

Забезпечити гарантії означає створити умови, необхідні і достатні для того, щоб суб'єкт кримінального процесу міг ними скористатися [9].

Як основні гарантії необхідно виділити наступні:

1. Процесуальні норми та закріплені в них права й обов'язки учасників кримінального провадження. Гарантії прав та законних інтересів осіб, які вступають в кримінально-процесуальні правовідносини з органами, що здійснюють провадження по справі, реалізуються законом шляхом наділення особи суб'єктивними правами та створення умов, можливостей для їх здійснення в конкретних процесуальних ситуаціях. У той же час зазначені гарантії, як справедливо зазначають більшість вчених, забезпечуються покладанням законом на органи та посадових осіб зобов'язань, що кореспондують з відповідними правами особистості [3]. Крім того, в кримінальному судочинстві одні суб'єктивні права виступають гарантією інших. Так, право підозрюваного отримати пам'ятку про його процесуальні права та обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення, є гарантією його права знати про свої права й обов'язки, а це право, у свою чергу, є гарантією його права на захист.

2. Принципи (засади) кримінального провадження, що закріплені в правових нормах. Визначення принципів судочинства, що закріплені в правових нормах серед основних гарантій кримінального процесу є також цілком виправданим, оскільки, будучи основними правовими ідеями, вихідними положеннями, саме вони в конкретних ситуаціях виступають як гарантії прав та законних інтересів особи. Проте слід зазначити, що жоден принцип кримі-

нального процесу, яким важливим він би не був, взятий окремо від інших, не дає адекватного уявлення про те чи інше судочинство. Тому слід говорити про систему принципів (засад) кримінального судочинства, що знайшли своє закріплення у главі 2 нового КПК України.

3. Кримінально-процесуальну форму. Важливою процесуальною гарантією постає також кримінально-процесуальна форма, під якою розуміється «сукупність процесуальних умов провадження по кримінальній справі в цілому і кожної слідчої або судової дії» [13].

Вона, по-перше, регламентує саме належний порядок діяльності органів досудового слідства, прокурора, суду та інших учасників кримінального провадження, залучених до процесу; по-друге, завжди повинна бути врегульована кримінально-процесуальним законодавством. Процесуальна форма забезпечує необхідні умови щодо встановлення істини, вирішення всіх завдань правосуддя, найбільш повного здійснення прав і законних інтересів особи [5].

Порушення кримінально-процесуальної форми має результатом визнання процесуальних дій незаконними і скасування процесуальних рішень у кримінальному провадженні. У судовій практиці склався підхід, за яким не будь-яке порушення вимог кримінально-процесуального закону (а відповідно — і процесуальної форми), а лише істотне, тягне скасування процесуального рішення.

Новий КПК України передбачає досить широку диференціацію кримінально-процесуальної форми, що дозволяє забезпечити потрібну ефективність кримінального судочинства за умови допустимої процесуальної економії та належної охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальній діяльності.

4. Діяльність учасників кримінального провадження. Включення до числа основних гарантій кримінального процесу діяльності учасників кримінального судочинства здається також вельми обумовленим, оскільки такі процесуальні гарантії, як норми і принципи, одним своїм існуванням не в змозі забезпечити реальне здійснення прав і свобод особи в кримінальному судочинстві. Здійснення під час судочинства забезпечення прав і законних інтересів особи залежить від процесуальної діяльності захисника (адвоката), слідчого прокурора і суду. Гарантії кримінального процесу безпосередньо пов'язані з діяльністю органів кримінального переслідування по розкриттю злочинів, викриттю винних у їх вчиненні осіб, притягненню їх до кримінальної відповідальності, суду по визнанню особи винною у вчиненні злочину та призначенні йому покарання. До того ж у кримінальному процесі охорона прав завжди розглядається в аспекті встановлених законом форм діяльності органів внутрішніх справ щодо гарантування реалізації цих прав [2].

5. Систему перевірки обґрунтованості прийнятих рішень, систему контролю законності процесуальних дій. Оскільки кримінальний процес, як і інший вид людської діяльності, не є досконалим і, в принципі, допускає можливість помилок, як вагома процесуальна гарантія законодавцем передбачена незалежна система перевірки (контролю) законності й обґрунтованості ряду рішень, що приймаються в межах кримінального судочинства.

На кожній стадії кримінального процесу всебічно з'ясовується, чи не було допущено порушення прав та інтересів особи на попередніх стадіях процесу. Її елементами постають як визначені кримінально-процесуальним законом можливості щодо оскарження будь-якої незаконної або необґрунтованої дії слідчого, прокурора як у позасудовому, так і в судовому порядку.

У цьому аспекті важливим є наголошення на наявності в національному кримінальному процесі системи контролю за законністю та обґрунтованістю судових рішень, що включає як можливість апеляційного та касаційного перегляду судових рішень тощо, так і систему судового контролю за законністю й обґрунтованістю окремих рішень суду, а також процесуальних дій органів досудового слідства, прокурора і суду, що здійснюється в рамках кримінального провадження. Аналізуючи судовий контроль у ході досудового провадження, необхідно визначити, що його предметом є такі види дій та рішень органів досудового розслідування:

1) розгляд клопотань слідчого, прокурора про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, у тому числі й запобіжних заходів;

2) розгляд клопотань слідчого, прокурора про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні;

3) розгляд та вирішення скарг на рішення, дії та бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування, у тому числі про зупинення досудового розслідування, про закриття кримінального провадження тощо;

4) розгляд клопотань сторони захисту про скасування заходів забезпечення кримінального провадження, у тому числі і запобіжного заходу, про необхідність залучення експерта тощо;

5) інші дії (бездіяльність) органу досудового розслідування або прокурора під час провадження ним досудового розслідування.

Таким чином, суд (слідчий суддя) виступає реальною гарантією захисту прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, який іноді навіть долає прогалини закону досвідом практичної роботи та застосуванням закону за аналогією.

6. Систему заходів забезпечення кримінального провадження, процесуальні санкції [12]. У правовій державі існують обмеження прав особистості, що диктуються публічними інтересами. Відомо, що заходи процесуального примусу можуть застосовуватись як для виявлення та збирання доказів, так і для запобігання ухиленню підозрюваного, обвинуваченого від слідства і суду, забезпечення його належної поведінки. Проте застосування таких заходів постає можливим лише на підставах та в порядку, визначеному законом. Використання системи заходів забезпечення кримінального провадження та процесуальних санкцій без будь-якого сумніву сприяє охороні суб'єктивних прав та інтересів особи [11].

7. Процесуальні строки. Процесуальні строки встановлюються законом саме в інтересах більш швидкого забезпечення прав та обов'язків учасників кримінального провадження. Кримінальне провадження, регламентоване законом

у всіх його суттєвих моментах, не могло бути віддано стосовно часу свого руху на розсуд посадових та приватних осіб, які беруть у ньому участь, в результаті чого здійснення багатьох кримінально-процесуальних дій поставлено в залежність від встановлених законом строків. Навіть тоді коли новий КПК України не встановлює конкретних строків для проведення тих чи інших дій, він вимагає їх проведення у розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень (ч. 1 ст. 28 КПК).

Новий КПК також гарантує підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК.

Отже, для досягнення цілей та бездоганного вирішення завдань кримінального процесу необхідні ефективні заходи та засоби їх забезпечення. Роль таких методів покладається на певну систему гарантій, які спрямовані, з одного боку, на досягнення цілей та інтересів правосуддя, а з іншого — на охорону та захист прав та законних інтересів особи у кримінальному провадженні.

Під цією системою розуміють, по-перше, ті історичні та соціально-класові умови й фактори суспільного життя, які завдають позитивного впливу на правотворчість та правоохоронну діяльність, та, по-друге, ті заходи й засоби, які безпосередньо служать зміцненню правопорядку. До перших (загальних) гарантій належать економічні, соціальні, політичні, ідеологічні та інші духовні основи функціонування суспільства. Для других (спеціальних або юридичних) — характерним є те, що вони, будучи закріпленими в законі, є правовим вираженням загальних гарантій, їх соціальне призначення полягає у забезпеченні фактичної можливості охорони як інтересів суспільства, так і правомірної реалізації та охорони прав особистості.

Висновки. Таким чином, основні гарантії входять до системи галузевих прав, не втрачаючи разом із тим їх конституційного характеру. Вони знаходять своє закріплення в кримінально-процесуальному праві, трансформуючись відповідно до його специфіки у визначений законодавцем стан. Тому прийняття нового КПК України стало черговим кроком на шляху становлення та забезпечення системи процесуальних гарантій прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. В ньому були враховані загальноновизнані міжнародні стандарти захисту прав людини і основоположних свобод, перевірені багатолітньою практикою процедури, які довели свою ефективність і спроможні забезпечити баланс публічних та приватних інтересів, адже кримінальне судочинство здійснюється в інтересах всього суспільства в цілому і окремої людини зокрема. І тому всі ці процесуальні гарантії, як новостворені, так і існуючі, вимагають подальшого більш детального і глибокого дослідження.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 за № 4651-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua.
2. Антонов И. Обжалование в суд процессуальных действий и решений как гарантия защиты личности в сфере уголовного судопроизводства / И.Антонов, Г. Васильева // Юридический мир. — 2005. — № 10. — С. 48-53.
3. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горский, Л. Д. Кокорев, П. С. Элькинд. — Воронеж : Изд. Воронеж. ун-та, 1978. — 421 с.
4. Качалов В. И. Уголовный процесс. Курс лекций : учеб. пособие / В. И. Качалов, О. В. Качалова. — М. : ОМЕГА-Л., 2004. — 346 с.
5. Кудин Ф. М. Охрана прав личности и уголовно-процессуальное принуждение // Гарантии прав лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве. — Свердловск, 1975. — С. 28-32.
6. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация / А. М. Ларин. — М. : Юрид. лит., 1970. — 230 с.
7. Молдован В. В. Кримінальний процес України. Практикум : навч. посіб. / В. В. Молдован, Р. С. Кацавель. — К. : Алерта, 2006. — 297 с.
8. Погорілко В. Ф., Головченко В. В., Сірий М. І. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В. Ф. Погорілко, В. В. Головченко, М. І. Сірий. — К. : Ін Юре, 1997. — 356 с.
9. Слинко С. В. Кримінально-процесуальні проблеми забезпечення процесуальної самостійності слідчого // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності / Донец. ін-т внутр. справ при Донец. нац. ун-ті. — 2002. — № 4. — С. 118-121.
10. Уголовно-процессуальное право РФ / под ред. П. А. Лупинской. — 3-е изд. — М. : ЮРИСТЪ, 2001. — 327 с.
11. Шпотаківська О. В. Процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві // Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України в процесі правоохоронної діяльності : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. Донецьк, 27 квіт. 2001 р. — 2001. — С. 585-587.
12. Элькинд П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / П. С. Элькинд. — М. : Юрид. лит., 1967. — 310 с.
13. Якуб М. Л. Процесуальная форма в советском уголовном судопроизводстве (понятие и свойства) // Сибирские юридические записки. — Иркутск ; Омск, 1973. — Вып. 3. — С. 161.

Анотація

Лановенко О. С. Процесуальні гарантії захисту прав та охоронюваних законом інтересів учасників кримінального провадження. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду проблемних питань щодо інтересів учасників кримінального провадження. Проаналізовано доктринальні підходи до його визначення та запропоновано авторське визначення цього поняття.

Ключові слова: процесуальні гарантії, кримінально-процесуальна форма, процесуальні норми, процесуальні строки.

Аннотация

Лановенко А. С. Процессуальные гарантии защиты прав и охраняемых законом интересов участников уголовного производства. — Статья.

Статья посвящена рассмотрению проблемных вопросов интересов участников уголовного производства. Проанализированы доктринальные подходы к его определению и предложено авторское определение этого понятия.

Ключевые слова: процессуальные гарантии, уголовно-процессуальная форма, процессуальные нормы, процессуальные сроки.

Summary

Lanovenko O. S. Procedural safeguards for the protection of rights and lawful interests of the criminal proceedings. — Article.

Article considers issues concerning the interests of the criminal proceedings. Analyzed doctrinal approach to its definition and proposed copyright definition.

Keywords: procedural guarantees criminal procedural form, the rules of procedural deadlines.